

Тони Джъд

ДА ИГНОРИРАМЕ ЛИ ЛЕВИЦАТА?

Бележки на един историк относно една съвременна криза

„Реалният социализъм“ е мъртъв. В бившите социалистически държави в Източна Европа дори и самото понятие „социалистически“ изглежда окончателно дискредитирано; наричащите се все още „социалистически“ (или предимно „социалдемократически“) партии представляват, с малки изключения, или бивши комунистически организации, които се опитват да спасят нещо от развалините и да вземат участие в посткомунистическото плуралистично съревнование, или пък миниатюрни социалдемократически партии, оцелели през дългите години на комунизма, само за да установят, че в сегашните условия играят маргинална или практически никаква роля. Въпросите, които занимават понастоящем Източна Европа - по какъв начин и колко бързо да се извърши преходът към пазарно стопанство, как да се реагира на етническите конфликти и националистическите настроения, как да се осигури достъпът до „Европа“ - оставят много малко място за темите и доктрините, които се свързват със старата схема леви-десни. Дори и категориите „ляво“ и „дясно“, приложени по отношение на днешна Източна Европа, не опасват нещо, което да е значимо или важно.

Съвсем различна е, обаче, ситуацията в Западна Европа. Мечтите за реформируем, демократичен „еврокомунизъм“ са изbledнали, а обещанията за непосредствено предстоещото посткапиталистическо бъдеще, толкова разпространени допреди само едно десетилетие, вече не играят никаква роля в програмите на социалистическите и профсъюзните движения на Западна Европа. Наскоро бе преустановено издаването на най-известното британско списание за социалистически дискусии, „Марксизм тудей“, което (не на последно място) стана жертва на заглавieto си, превърнало се в оксиморон. Въпреки това, в Западна Европа все още съществуват социалистически партии - във Франция и Испания те управляват, а в Италия и Португалия продължават да играят ключова роля в политическия живот. Евро-

пейската социалистическа традиция в свои социалдемократически вариант все още е силна в немскоговорещите централноевропейски страни и в Скандинавия. Тези партии, техните членове и мнозинството от техните избиратели продължават да се идентифицират в голяма степен с „левицата“. Какво е днешното значение на тази политическа връзка? Какво от нейния традиционен идеологически и политически арсенал преживява събитията от 1989 г.? Какво трябва да бъде променено, за да може левицата да гледа в бъдещето поне с минимална убедителност и увереност?

За да отговорим на тези въпроси, трябва преди всичко да си изясним какво, всъщност, означава рухването на комунизма. Стромолчаването на онези политически системи, които възставаха формата и легитимацията си от ленинизма, без съмнение, извежда под въпрос убедителността не само на комунизма, но и на европейската социалистическа традиция, чиято наистина спорна, но и неотделима съставка част представляваше ерета на Ленин. Прекалено лесно се забравя, с какво усърдие дори социалдемократите (по-специално западногерманските) твърдяха преди събитията от 1989 г., че съответно реформираните комунистични бив член на семейството на европейската левица. Само преди четири години Германската социалдемократическа партия (ГСПД) и източногерманската ГЕСП излязоха със съвместна декларация, подкрепяваща „общите хуманистични корени“ на комунизма и социализма. Обаче, не краят на комунизма е причина за сегашната криза на идентичността на западната левица; той само я лиши от най-доброто ѝ алиби за нейната нерешителност и я принуди да приеме загубата на собствените си илюзии. Този анализ се потвърждава от настоящето смутено мъчялание на западната левица, предизвикано от факта, че през изминалите години тя многократно пропусна да осъди развитието на нещата в съветския блок. Така, събитията през 1989 г. и обстоятелството, че некомунистическата западна левица практически изобщо не взе участие в тях, демонстрираха убедително господството на погрешни преценки и неискреност.

Може би, най-очевидният недостатък бе отказът от сериозна проверка на основните постулати на западния социализъм. Тъй като през последните двадесет години борбата срещу комунизма в собствената страна и в чужбина се водеше под знамето на „демократичната“, то участниците в нея се задоволяваха с простата презумпция, че: а) всичко анти- resp. некомунистическо е ipso facto демократично, и че б) е достатъчно да се направи разлика между „демократичната“ и „недемократичната“ левица, за да се формулира собствената политическа позиция. Така например, Акиле Окето, ръководителят на бившата Италианска комунистическа партия, заяви през януари 1992 г. следното: „След събитията на Изток всичко, което е „ляво“, триб-

ва да бъде дефинирано наново, дори и самата дума „ляв“, чиято смисъл трябва да бъде тотално реконструиран, така че миналото да не оставя следи, позволяващи различно тълкуване. Поради това нашата партия с новото си име, Демократична партия на лявата, се дефинира на първо място като демократична и едва след това като „лява“.¹ Ако всичко беше толкова просто! Дори и тази словесна акробатика да допринесе за спечелването на избиратели, което е твърде невероятно, тя изобщо не засяга по-дълбоките проблеми - проблеми, които се отнасят до основните постулати и все още оказват решително влияние върху мислите и чувствата на западните леви, независимо дали става дума за социалдемократи, социалисти или екс-коммунисти.

Основната изложка на лявата понастоящем е убеждението, че тя се е освободила от своите изложки. Всички западни социалистически или социалдемократически партии в една или друга форма са преживели своя „Бад Годесберг“. През последните тридесет години те (но различно време) престанаха да вярват в съществуването на революционната класа (пролетариата), в историческия повратен момент (революцията), в метафизичното учение (марксизма) и в политико-икономическата панacea (всемогщата държава). Социалистическите партии (под различни наименования) участват в избори, управляват смесени икономически системи и се застъпват за социални реформи, като вече не критикуват техните обективно невялни или несъвършени резултати като доказателство за фундаменталистите и неострашими „вътрешни противоречия“ на капитализма. При това е без значение дали тази промяна в мисленето на лявата бе предизвикана от политическите и икономическите реалности, или от собственото помъдряване в резултат от ужасната практика на сталинизма. Тази промяна е факт - парадоксалното, обаче, е, че тя позволи на лявата да не извърши един подробен и може би - болезнен, анализ на произхода и убедителността на своите идеи. Така се стигна до един несигурен компромис, който засява съмненията на лявата в нейната собствена идентичност и нейните цели.

Лявата в съвременния свят черпи своята идентичност от две взаимосвързани развития. Първото е превръщането на характерите за XVIII век рационалистични схеми на Просвещението в догма за позитивното „научно“ познание на обществото, господстваща през XIX век. Тук могат да се обособят седем тематични комплекса, които са от значение за настоящето изложение: възхода на „науката“ и на „научното“ изследване на обществото; стремеж към тотално поз-

нание; убеждението, че е възможно и желателно постигането на пълна прозрачност в човешките и обществените взаимоотношения; подчертаване на „хармонията“ като цел на приложните социални науки; презумпция, че обществото се подава на формиране също така, както и природата; разглеждане на историята като познаваем и рационален процес (теза, приписвана съвсем незаслужено само на Хегел); схващане за „прогрес“ като едновременно морална и емпирична категория, която включва в себе си всички останали теми, като им придава значение и позволява тяхното представяне по една линейна времева ос.

Тази схематична представа за света, която може да се обозначи като епистемология на лявата, съставлява рамката за разграничаването на обществените и политическите теории - като започнем от деистичните утопии и стигнем до социологичната на Дюркхем. Още в средата на миналия век тази епистемология се превърна в основна съставна част на радикалния дискурс, характерен за всички радикални реформаторски програми и учения, типичен, но не единствен пример за които са трудовете на Маркс. Опростена и сведена до догма, тази епистемология на модернизма и на прогреса пороци, от своя страна, четири характерни убеждения, които и до днес доминират в теорията и практиката на лявата.

Първото убеждение се състои в манихейското разграничаване между индивида и колектива. Повечето леви разглеждаха интересите на отделния човек като по-маловажни от тези на групата - нещо повече, те ги смятаха по правило за егостични, ирационални и вредни за общността като цяло. Изолираните индивидуален интерес бяха третирани като съзнателно или несъзнателно препятствие за прогреса - това схващане бе застъпвано не само от революционните социалисти, но и от много радикални занаятчии и работници (главно в Париж), които през 1848 г. призоваваха за експроприация на частните работодатели и фабриканти, тъй като те вредели на интересите на обществото. Старите формули, основаници на идеалите на предишната групово солидарност, бяха извънени с ново съдържание и насочени срещу постреволюционното индивидуалистично настояще в името на колективното бъдеще.

На второ място, набирането върху „науката“ и научното изследване на обществото доведе до широко разпространеното разграничаване между научните познания за обществото, чиито истински се смяташе за доказуема и безспорна, и чисто частните морални схващания за справедливостта или правата, които не можели да бъдат обосновавани „емпирично“ и, следователно, не следвало да се вземат под внимание. В края на краищата се отнасяло за партикуларни интереси, изразени в заблуждаващи и претендиращи за обивалност

форма. Резултат от тези твърдения е негативният привкус на понятията като „буржоазна демокрация“, „капиталистическо правосъдие“, „буржоазни права“ и т.н. Маркс е, може би, най-убедителният представител на този вид критика, обаче далеч не единственият, нито пък най-радикалният.

На трето място, стремежът към хармония и вярата във възможността за установяване на обществена прозрачност доведоха до радикалната утопия за едно морално цяло, за едно съвършено (или поне подлежащо на усъвършенстване) общество, в което интересите и стремежите на всички ще се съчетават и допълват. Всяко твърдение, че обществото и човешките взаимоотношения не могат да не бъдат многостранни, загадъчни и противоречиви, се квалифицираше като защита на статуквото и на облагодестванията от това положение. обстоятелството, че обществото в момента бе изпълнено с противоречия и неравенство, се разглеждаше като временно състояние, което ще бъде преодоляно чрез борба с течение на времето.

Това представяваше фундаментът на четвъртото схващане, върху което се основаваше практиката на левията - идеята за прехода. Прогресът трябва да премине през един къс етап на преход от неудовлетворителното настояще към съвършеното бъдеще. Този преход се разглеждаше като следствие от икономически преобразования, социални борби или политически промени и беше дефиниран като революция - резултат от радикалната интерпретация на френския опит. Всички представители на левията в края на XIX век вярваха в този преход, независимо от това дали той ще бъде продължителен, или кратък, дали ще се извърши по насилствени начини, или ще протече мирно, дали е исторически необходим, или трябва да се предизвика. Този вяр бе характерна за Едуард Бернщайн и Леон Блум в не по-малка степен, отколкото за Роза Люксембург или Кейр Харди.

Този прехода за прехода ни насочва към втория момент, довел до оформянето на модерната левица. Става дума, разбира се, за Френската революция, въпреки, че за нас е от интерес не толкова нейното развитие, колкото начинът, по който тя бе интерпретирана с течение на времето. Модерната европейска левица придобива своите характерни черти в годините между поражението на Наполеон и революциите от 1848 г. През същия период събитията между 1789 и 1794 г. получиха своята съвременна политическа и идеологическа интерпретация. Особен интерес представлява в тази връзка обстоятелството, че левията - и то главно социалистическата левица (понятието „социализъм“ бе въведено в употреба през 1831 г.) - успя да развие своята идентичност, едва след като се противопостави на тогавашните

либерали във Франция, Великобритания и Германия в борбата за господство върху идеите и наследството на революцията. Изхождайки от тази борба бе различен в различните страни; всички леви сили, обаче, бяха единни в твърдението си, че социализмът е естествен наследник на либерализма и че между тях неминуемо ще се стигне до борба. Този погрешна интерпретация на историческите процеси имаше много тежки последици, тъй като либерализмът и социализмът, в действителност, бяха едновременно и съпериращи си наследници на различни аспекти на революцията. Този грешка беше, обаче, ако не умишлена, то със сигурност не случайна. Тя позволи на радикалните леви движения през XIX и XX век да свържат политическия либерализъм с развитието на промишления капитализъм през първата половина на XIX век и да обявят социализма за наследник и на двамата. Либералните идеи бяха отхвърлени като буржоазна мистификация. Това, обаче, имаше трагически последици за самата левица, тъй като по-късните поколения бяха заразени с дълбоко недоверие към етическите и политическите идеи на либерализма - именно тези идеи, които посткомунистическата левица днес твърде късно и с доста ограничен успех се опитва да представи като свои собствени.

Друга тенденция, характерна за първите десетилетия на XIX век, бе заславящото се обвързване между политическата левица и намиращия се във възход промишлен пролетариат. Това обвързване между застъпниците на радикалните промени и жертвите на икономическите преобразования бе обяснено, а непосредствените политически предимства бяха значителни. Обаче, с изключение на марксистката теория, нищо не доказва логически необходимостта от тези връзки между левията и работническата класа. Това би трябвало да е ясно на всеки, който се е занимавал с въпроса за действителната извина на политическите настроения на пролетариата в рамките на свободни избори.

Логически обоснована или не, вярата в революционния характер на пролетариата и следователно - в пролетарския характер на левията, в продължение на две столетия бе от решаващо значение за идентичността на радикалите. Това обяснява объркаността на съвременната западна левица предвид обстоятелството, че промишленият пролетариат, така да се каже, се топи пред очите ѝ.

Някои елементи на описаната по-горе система от убеждения се намираща в състояние на упадък още през 1914 г. - особено вярата в науката, силно разтърсена от новите философски теории, характерни

за Fin de siècle. Освен това, обстоятелството, че последните големи революционни промени бяха извършени преди много десетилетия, както и успешното развитие на парламентарни социалистически партии на основата на всеобщото избирателно право, подкопаха вярата на европейската (обаче не и на руската) левица в радикалното решаване на социални въпроси, засягащи цялото общество. Ако не се бе стигнало до Първата световна война и до събитията от 1917 г., то главното течение на европейската левица може би щеше да бъде принудено да се превърне в нещо съвсем различно. Руската революция, обаче, промени условиата на дискусията и политическата принадлежност. Легитимирайки отново понятията като „революция“, „преход“, „насилие“, „тоталитарно“ и (в трудовете на Ленин) „научен социализъм“, успехът на болшевиките постави пак на дневен ред един модел на революционна промяна. При съвсем подобни обстоятелства, както преди едно столетие (при раждането на социалистическата левица), западната левица се видя принудена да се дефинира чрез интерпретацията на една чужда революция. В стремежа си да избегнат риска да изгубят значението си и да бъдат изолирани, дори и онези социалисти, които не искаха да последат примера на Ленин, бяха готови да признаят „локалната“ легитимност на неговите действия. Така, през двадесетте години основите на левната политика не бяха подложени на сериозен анализ, докато разминаването между революционната фразеология и „реформаторската“ практика продължаваше до безкрайност. Следващото десетилетие донесе тежка икономическа депресия и опасност от политическа реакция със средствата на насилието. Това развитие изглеждаше като потвърждение на старите теории на левницата за упадък на либерално-капиталистическото общество. Следователно, тридесетте години не бяха подходящо време за левницата да преосмисли тя своето радикално мислене и поведение; още повече, че нейните врагове бяха по-многобройни и по-опасни откогато и да било след поражението на революциите през 1848 г.

Колкото и парадоксално да изглежда, именно десетилетията след разгрома на националсоциализма дадоха допълнителни основания за отказ от всякакъв сериозен анализ на границите и противоречията на традиционната политика на левницата. В скандинавските страни и във Великобритания левницата дойде на власт и осъществи дълбоки и трайни социални реформи, придружени от чувствително преразпределение на икономическата власт. Окръжени от тези убедителни успехи и от широката подкрепа на избирателите, Лейбъристката партия във Великобритания и социалдемократическите партии в скандинавските страни не бяха склонни да поставят под въпрос идеологическите основи на програмите си, на които много радикални вътреш-

нопартийни елементи продължаваха да гледат като на етапи по пътя към преобразуване на капиталистическата система в социалистическа. От друга страна, силата на комунистическите партии в Южна Европа и упадъкът на техните социалистически съперници възпрепятстваха критичното преосмисляне на техните основни позиции, като причините за това наподобяваха много онези, които бяха блокирали извършването на критичен анализ още в периода след края на Първата световна война. Само в Западна Германия и Австрия социалдемократите официално се отказаха от марксисткото си минало и обявиха за своя цел изграждането на демократично, лауреалистично общество в един либерално-капиталистически свят, обущан чрез социалната пазарна икономика. Обаче, както вече видяхме, дори (или може би точно затова) в тези страни не бе предприет опит да се отиде оттамъто това приспособяване и да се поставят под въпрос рамките и предпоставките на социалистическите идеали и понятия.

Един поглед в миналото ни разкрива причините за това явление. След 1948 г. европейските социалдемократи в продължение на почти тридесет години успешно решаваха задачата за квадратурата на кръга. Безпрецедентният стопански растеж в следвоенна Европа и дискредитирането на старата десница под предвоенния период позволиха на социалистическите и социалдемократическите партии, независимо от това дали бяха на власт или в опозиция, да наложат едно радикално преразпределение на стопанските ресурси в рамките на една основаваща се наистина на частната собственост, но регулирана, икономика. Ниската възраст на трудоспособното население, първоначалният недостиг на работна сила, бързото увеличаване на населението (и следователно - на потребителите), както и разрастващите се вътрешни и външни пазари, дадоха възможност на правителствата да извършат преразпределение на доходите и да финансират идеално социалните дейности, без да ограничават стопанския растеж или политическите свободи. Докато се запазише тази тенденция, западната следвоенна левица се намираще в своя разцвет, като участieto ѝ в държавното управление бе по-продължително, откогато и да било преди. Тя можеше да си позволи да се откаже де факто от предишното си революционно поведение, без да поставя под въпрос правото си на съществуване или дългосрочните си цели. Естествено, войнствено настроените партийни членове продължаваха да използват радикална фразеология, а някои от по-младшите, стремежи си да свържат радикалната теория с радикална практика, проявяваха интерес към хипстичните и тоталитарните движения извън Европа. Мнозинството, обаче (и на първо място онези водачи на левницата, които добре си спомняха трудните години между двете световни войни), бе повече от доволно да се наслаждава на успеха на социал-

ните и политическите завоевания.

В средата на седемдесетте години положението, обаче, започна да се променя. Застаряването на населението доведе до по-голямо натрупване на социални фондове. Отрицателният икономически растеж намалява възможността за реализиране на социални програми за преразпределение. Либералната средна класа, която в годините на икономическия бум с готовност подкрепяше умерната лява политика, тъй като това ѝ носеше изгода, вече е против това да отдаде средства от своите (намалели) реални доходи, които да финансират социални плащания за други хора. Това обяснява упадък на скандинавските социалдемократи и на социалистите в Южна Европа. Изкуствено създадените и вероятно неповторими условия през периода 1948-1974 г. позволиха, например, на Швеция да изразходва през 1977 г. около 35 на сто от брутиния си социален продукт за социални цели. Ако това бе „социализъм“, то той не можеше да продължава вечно. Можем да наричаме, както искаме, този конгломерат от политически мерки и програми, факт е, обаче, че лявицата дължи своята привлекателност до голяма степен именно на него. Ако тази силна позиция не може да бъде защитена, то възниква въпросът, дали и какво именно остава изобщо от лявицата?

В резултат от този фактически демонтаж на идеината конструкция на лявицата днес вече почти никой не вярва сериозно в есхатологията, епистемологията, социологията, политическите прогнози или икономическите програми на „лявицата“, така, както те са се оформили през двете столетия след превземането на Бастилията и както са били защитавани. Би могло да се заключи, че това европейско политическо семейство - подобно на чешкирски котарак от „Алиса в страната на чудесата“ - постепенно се е разтворило във въздуха, като накрая е останала само една наивна и меланхолична усмивка. Против това съждение говори, обаче, обстоятелството, че милиони хора (и доста политически партии) продължават да се обозначават като „леви“, и изглежда, че това понятие означава за тях нещо повече от придържането към позната фразеология. Може ли днес все още да бъдеш „лев“? И какво е конкретното значение на този термин?

За да отговорим на този въпрос, трябва отново да хвърлим поглед към миналото. Вече характеризирах историческата лявица като добре стегнат „пакет“ от убеждения и предположения, зависими едно от друго и обуславящи и модифициращи се взаимно. Така например, либерализмът не можеше да бъде дискутиран без връзката му с капитализма, а правата на индивида спрямо претенциите на колективна бяха разглеждани само в контекста на съперничещи си и егостични

интереси. Настоящото се анализираше и оценяваше с оглед очакванията за по-добро бъдеще - цел, която, от своя страна, обуславяше и оправдаваше средствата за неговото постигане. Този начин на мислене, който - въпреки всички претенции за материализъм и наука - си оставаше дълбоко идеалистичен, обикновено се отъждествяваше със социализма, особено в неговия марксистки вариант - тоест, във варианта, възприет от повечето модерни социалистически партии от „отците-основатели“ през XIX век. По тази причина изтъквам особено социалистическото течение вътре в лявицата, въпреки че повечето убеждения са валидни също така и за теорията и политиката на анархистите, сившикалистите, дори на някои радикални републиканци.

Това бяха понятията, характерни за „лявицата“, като следва да се има предвид, че думата „ляво“ представлява само случаен резултат от разпределението на местата в бъдещте френски революционни събрания. Обаче, още преди Френската революция и през първите десетилетия след нея бе съществувала и една радикална политика от съвсем друг тип. Характерни за нея биха не философските и доктринерски понятия, типични за позитивистите през XIX век - наука, прогрес, рационалност и т.н. -, а един по-стар речник, използващ думи като справедливост, права и дори привилегии. Източниците на тази радикална традиция бяха главно християнските раннохристиянски култове, в по-малка степен теорията за естествените права, застъпвана от църквата през късното Средновековие, както и селските протести срещу аграрните реформи от годините преди промишлената революция. Риториката на тази форма на радикален протест оттогава бе безапелно морализаторска и съвсем не историческа (дори твърде антиисторическа предвид стремежа към нов „златен век“). На нея ѝ липсваха напълно култивираното самочувствие и комплексният характер на ориентиранияте напред индустриални и политически движения, възникнали през XIX век.

Колкото и да е странно, тази „лявица“ - ако можем да си позволим такъв анахронизъм - никога не е изчезвала напълно. Нейното чувство за „естествени“ социални институции и традиции оцеля, под формата на езикови остатъци и един отделен от своите социални и квазиреалистични корени морален протест, чак до първото поколение „научни“ социалисти. Дори Маркс в своята критика на капитализма не се задоволява с тезата, че тази политико-икономическа система е загине вследствие на собствените си противоречия, а често я окачествява като жестока и несправедлива. Безспорно е, че особената сила на лявицата в продължение на 200 години се дължи на уникалната ѝ способност да свързва морални оценки - „това е несправедливо“, „това е погрешно“ - с аналитични преценки - „това функционира по този и този начин, то е неефективно и противоречиво, и поради

това ще излезе". Твърдението, че нещо - дадена икономическа система или даден политически строй - не само не е правилно, но и е осъдено от историята да загине, е привлекателно и примамливо. Именно този начин на аргументиране привлека милиони хора на страната на социалистите. Накратко казано, характерно за левите бе не само убеждението, че съществуват обществени отношения, които следва да бъдат променени, но и вярата в това, че историята е на тяхна страна и, следователно, тези отношения трябва и ще бъдат променени.

Днешната ситуация е увидална с това, че левията изгуби вярата си в аналитичните предпоставки, лежащи в основата на нейните действия, но все още не е намерила сигурен начин да обоснове по-старото морално мислене, към което се стреми да се ориентира. Ако отделни лица и партии, които продължават да се смятат за леви, искат да запазят своята убедителност при променените обстоятелства, те трябва да подложат на критична преценка основите на своята теория. Това ще изисква радикална ревизия на редица традиционни „леви“ предпоставки. Този процес със сигурност ще доведе до неприятната загуба на любими постулати и до отказ от някои много стари навици.

На първо място, левията ще трябва да признае легитимността на моралните чувства заедно с произтичащите от това права и задължения. Ако дадени обществени нагласи или отношения се смятат за погрешни или лоши, то това вече не бива да се обосновава само с обстоятелството, че те са „капиталистически“ или „буржоазни“ или пък „немодаерни“ (впрочем, още една категория, основаваща се на идеята за линеен прогрес, в която не вярва почти никой сериозен мислител от края на XX век). Първата задача на обновената левица е да приеме, че моралните чувства, заедно със съпътстващите ги категории, не само могат, но и трябва да представляват основата за вземането на политически решения. Те вече не могат да бъдат отхвърляни като случайни остатъци от „по-дълбоки“ социални истини или исторически „процеси“.

На второ място, левията ще трябва да извърши в областта на теорията това, което вече е направила в практиката си, а именно - да се откаже от своя дедуктивен стил на аргументиране. В продължение на 200 години радикалното мислене изхождаше от великолепни, но хипотетични предпоставки. Радикалите черпеха от тези предпоставки своите учения, своята обществена идентичност, своите политически алтернативи и партийни програми. Подобни стремежи вече са дискредитирани, дори само поради тяхната едностранност. Дедуктивното

мислене има наистина своето място, но ако се използва като база за теорис относно обществото, то твърде бързо води до логика на нетолерантност и дори до нещо по-лошо. Вместо това, левията следва да се опре на опита и на непосредствените далекности и, изхождайки от партикуларните потребности и практиката, индуктивно да развие усет за политически възможното и морално допустимото.

Успоредно с това е необходим отказ от теоретичните „пакети“, на които се спирахме по-горе. Да вземем, например, ролята на държавата в теорията на левията. Досега държавата служеше като един вид „момче за боб“ в политическата полемика: С малки изключения историческата европейска левица разглеждаше държавата като единствения инструмент за широкомащабни промени и подобрения, докато нейните противници отясно (както и повечето ортодоксални либерали) виждаха в модерната държава източник на злина и опасност, предвещник на тоталитарни заплахи за свободите и неприятствие за свободното развитие на икономиката. Въпреки че подобни дискусии датират отдавна и са имали исторически последици, те все пак си остават, така да се каже, преливане от пусто в празно. Факт е, че в повечето съвременни европейски страни именно държавата беше главният двигател за подобряване на условията на живот, както и за изграждането и регулирането на необходимата система от услуги. Откакто божественото право на кралете бе заменено от народния суверенитет като единствен принцип за легитимирани на колективните действия и държавната власт, именно държавата - като омощворение на този суверенитет - е единственият приемлив автор и единственият признат орган за реализиране на повечето обществено-политически инициативи. Това положение едва ли ще се промени в големите, комплексни общества. От това, обаче, съвсем не следва - както се твърдеше в писанията и на левията, и на десницата -, че всички наши схващания за частната собственост, индивидуалните права и свободи и пазара се основават на едно строго фиксирано схващане за държавата и са обвързани с него. Възможно е съществуването както на интервенционистична държава със свободна пазарна икономика, така и на социална държава с елементи на планиране и неограничено право на собственост - това не означава комбинация от противоречиви или несъвместими обществени цели. Ако не беше така, то възстановяването на Европа след войната не би било възможно, нито пък бихме могли да си представим държави като Швеция, Австрия или дори Франция в днешния им вид. Подобни застенели тези се съдържат само в ученията на XIX век. Естествено, те вече отдавна са отречени в практиката (най-пресният пример за това са действията на френското социалистическо правителство през 1982 г.). Крайно време е левията да се

занимае с педагогическите и психологическите последици от един такъв отказ от подобни мисловни шаблони и в областта на теорията.

Можем да си представим това като един вид селективна спасителна акция. Трябва да се откажем от телоса на рационалността на Просвещението, обаче нищо не пречи - изкачване представляват само безвъзвратно остарелите теории - да запазим поне някои от големите постижения на Просвещението, на първо място - идеята за основащата се на разумни принципи държава и вярата във възможността за ограничено влияние върху обществените взаимоотношения. Това е така, защото левизната безпосредно не може да се задоволи със застъпването на общоизвестни истини от морално естество и да протестира само в случай, че ги грози опасност. Такъв един подход би я доближил твърде много до „либертариата“ десница, би я лишил от политическа идентичност и би представлявал само един нов вариант на онзи тип мислене „всичко или нищо“, който е обект на критика в настоящата статия. Поради същата причина - вземайки повод от един важен актуален пример - левизната не може просто да се идентифицира с възраждането на „езика на човешките права“ в Източна Европа, въпреки неговите последни успехи и моралната му притегателна сила. Причините за това са толкова важни, че заслужават да бъдат разглеждани по-подробно.

Негативните права, т.е., правата на индивида по отношение на обществото, обикновено представляват всемогъсна и абсолютно необходима институция, като без тяхното признаване не могат да се реализират дори и най-скромните условия за играждането на свободно общество. Към тези права спадат свободата на словото и свободата на пътуванията, които могат да бъдат обезпечени просто като държавата се въздържа да ги нарушава и възпрепятства другите да правят това. Те, обаче, представляват твърде слаба основа за управлението на комплексния социален организъм. За разлика от тях, позитивните права, ако се спазват последователно, могат да доведат до претенции в заплашителни размери. Те се основават на убеждението, че всички членове на дадено общество имат неотменимо право на потенциално безкраен брой блага (равенство, образование, заплати, здравеопазване, услуги и т.н.), които на практика могат да бъдат осигурени единствено от държавата. Характерно за левизната в досегашната ѝ форма бе становището, че държавата трябва да получава значителни и все по-големи правомощия с цел обезпечаването на тези права. Днес подобна централизация ни се струва опасна сама по себе си. Накратко казано, не е реалистично да се очаква, че левизната ще се задоволи със защитата на определени негативни права; още

по-малко тя може да си позволи отново да обещае, че ще признава безброй позитивни права и че ще ги защитава, независимо с какви средства. Отсега нататък всеки, който стои на леви позиции по тези въпроси, ще трябва да е в състояние да разбере как и защо подбират правата и задълженията, които защитаваме, както и претенциите, които следва да подкрепяме. Обаче, поради същите причини, този подбор не би следвало да се извършва чрез критерии, които от своя страна се основават на абсолютни права.

Същото важи и за спорната тема „пазар“. Застъпниците на абсолютното свободната пазарна икономика, така, както я дефинира Хайек, естествено, са утописти. Такова нещо никога не е съществувало - нито в Англия през XIX век, нито в САЩ, а още по-малко в континентална Европа. В действителност, самата защита на свободния пазар като самоцел крие в себе си противоречие: В края на краищата всеки пазар - както на идеи, така и на стоки - води до автоматично регулиране на количеството и цената на предлаганите конкуриращи се стоки. Ако застъпниците на регулирания пазар победят в дискусията, то, следователно, те имат право - именно съгласно правата на свободния пазар. Така че в дискусиите за „пазара“ става дума не за теоретични въпроси, а за емпирични резултати и както левите, така и десните трябва да бъдат малко по-скромни в твърденията си.

Тъй като тук не се занимавам с десницата, бих искал само да отбележа, че левизната има добри основания да вярва, че пазарните механизми следва да се контролират и регулират, доколкото това е необходимо съгласно общоприетите критерии за справедливост и честност. Такъв контрол има смисъл, обаче, само ако не пречи на производството и разпределянето на богатата, необходимостта за процъфтяването на дадено общество, към което се стреми левизната. Така например, безсмислено е да се поставя под въпрос институтът на частната собственост. Подобни заплахи не само ограничават свободата, но и заплашват именно успеха на пазарната икономика, който представлява необходимата предпоставка за справедливото разпределяне. Не става дума за това левизната да приеме нова политическа програма (в Австрия или Норвегия, където левизната е на власт от години, много неща вече са се превърнали в разбиращи се от само себе си). Левизната просто трябва да разбере необходимостта от въвеждането на ограничения във всяка система на радикално мислене: Този система днес може да претендира само за ограничена властност, трябва да допуска промени и да е готова за компромиси. Необходимо е да решим кои основни предположения ще определят от днес нататък колективните ни действия и доколко тези предположения могат и следва да бъдат целенасочено несистематични.

От самото начало мирогледът на левизната се характеризирал с ве-

дър оптимизъм. Опирайки се на политическия опит и на обществени теории от края на XVIII и през XIX век, левницата виждаше в историята, в която търсеше образци за подражание, единствено полезително и прогресивно значение. Тя вярваше, че желаното е не само възможно, но и вероятно, и ще представлява просто поредната крачка по пътя на прогреса. Ние, обаче, имайки предвид собственото ни столетие, би следвало да бъдем по-песимистично настроени. През този век трибваше непрекъснато да водим борба с проблеми, за които важат по-скоро моралните категории, а не икономическите и социалните, които биха предпочитали от нашите предшественици. С оглед опита от XX век целта на левницата би трябвало да бъде обезпечаването на такива условия, които да предотвратяват нови диктатури, а също така и социалното разочарование, което води до тяхното възникване. При решаването на този проблем могат да ни помогнат не Русо, Маркс и техните наследници, а по-скоро великите „либерални моралисти“ като Макиавели и Хобс, чийто опит в областта на насилието и конфликтите се доближава до нашия собствен. Накратко казано, трябва да разработим достатъчно гъвкав политически език, който да предотвратява нанасянето на вреди, вместо късогледо да се стремим изключително да „правим добро“. Нашата цел не бива да бъде, както се е случвало преди, да опишем дадено състояние на хармония и да го наложим със сила, а да намерим възможно най-ефективни начини за предотвратяването на опасни конфликти. При това, следва да имаме предвид обстоятелството, че - противно на традиционните постулати на левницата - съществуването на известни различия по отношение характера на обществото и неговите цели е толкова неизбежно, колкото и желателно.

С оглед на гореизложеното, бих искал накрая да застъпя тезата, че левницата, ако е готова да промени своята епистемологична по-описание вече начин, би могла да започне отново да се занимава с идеята и практиката на справедливостта чрез процедура. „Справедливостта“ сама по себе си не може и не бива да бъде част от обновеното кредо на левницата. Подобно на „пълното равенство“ и „истинската свобода“, тя принадлежи към онези дедуктивно изведени идеалистични абсолютни понятия, които изкушават да се употреби сила за налагането им на практика. Справедливост чрез процедура означава нещо съвсем друго. Аналогично на съдебната процедура в западните демокрации, тя се основава на идеята, че средствата са по-важни от резултатите. При традиционното лъно схващане за „съвършена справедливост“ желанит резултат е предопределен, като съответно се определят средствата за постигането му. Това води не само до

критики срещу „буржоазното“ или „класовото правосъдие“, но, в крайна сметка и до организирането на показни процеси. Консервативната десница, от своя страна, застъпва открий време съвсем друго становище - това за „чистата“ (или „позитивната“) справедливост. Според нея, резултатът от дадена легитимна процедура (от социален, правен, политически или икономически характер) сам по себе си представлява справедливост, без за това да са необходими други критерии. Този начин на мислене не допуска възражения срещу резултата от даден спор, независимо в коя област се разиграва и колкото и да са възмутителни проистичащите от това жестокости или лишения.

Справедливостта чрез процедура представлява активен компромис между тези две позиции. Тя също изхожда от предпоставката, че трябва да се спазват целесъобразно избраните и легитимни процедури и да се приемат техните резултати. Ако, обаче, тези резултати непрекъснато възват в конфликт с чувството ни за морал, т.е., ако ние ги смятаме за несправедливи, то е необходимо и оправдано да променим процедурите - но само и единствено в този случай. Освен това, този аргумент е валиден само, ако бъде изтъкнат добронамерено: Ако левницата критикува и евентуално напада дадена легитимна процедура, то тя трябва да докаже, че прави това само защото резултатите противоречат на моралните предпоставки, залегнали в процедурата.

Целта на левницата би следвало да бъде изграждането на политическа общност, основаваща се на процедурата, на демокрация, в която чувството за справедливост и честност няма постоянно да бъде накарънявано. В такова едно общество неминуемо ще има сериозни конфликти за ресурси, спорове за цели и т.н., но левницата трябва да се откаже от старите си и все още живи фантазии за постигането на хармония, както и от убеждението, че задачата на държавата е да „преодолява“ или елиминира конфликтите. Една такава скромна цел, каквато предлагам тук, със сигурност изглежда твърде неприемлива на онези, които се отнасят с отвращение към публичните процедури и към признаването на конкуриращи се интереси. Обаче, с приемането на подобни принципи в политиката си, левницата веднъж завинаги би се разграничила от комунистите, крайните националисти и радикалните антидемократи от всякакъв вид.

Гореизложените наблюдения не представляват нещо ново. Те, може би, са оригинални само дотогава, докогато в тях се набляга на необходимостта от изрично признаване на обстоятелството, че старите мисловни схеми са вече отживелица. Ако един такъв самоанализ

просто бъде прибавен към досегашните резултати от радикалните дискусии, то лявата ще продължава да изглежда объркана и изпълнена с вътрешни противоречия. Повече от ясно е, че е спешно необходимо да се вземат съответните мерки. Каквото и да говорят днес австрийските или немските социалдемократи, френските социалисти и британските лейбъристи, истината е, че до съвсем неотдавна те поддържаха сърдечни отношения с комунистическите си братовчеди (ГСП и Австрийската социалистическа партия), обещаваха триумф на антикапиталистическата революция (френските социалисти) и критикуваха яростно Европейската общност като „капиталистически картел“ (Лейбъристка партия). Така че са необходими още много сериозни усилия, ако западноевропейската лявица иска да възстанови доверието в себе си. Тя трябва да престане да се представя за радикална и при това да се опира на една обществена теория, в която самата тя вече не вярва. Освен това, тя трябва да постави в центъра на лявото мислене моралната дискусия, чиято основа представлява несъвършената, но абсолютно необходима представа за демокрацията като процедура. Само в случай, че се откаже от героичната поезия на „научния социализъм“ и от лириката на антикомунистическото освобождение, и приеме трезвата проза на ежедневната демократична практика, лявата може да се надява отново да достигне онова високо морално равнище в обществено-политическата дискусия, на което се намираше в миналото. В края на краищата, лявите сили биха могли да открият с приятна изненада, че - въпреки героичната поезия на доктрините и убежденията им през последните две столетия - те всъщност - подобно на героя на Молиер Мосю Журан - през цялото време са говорили в проза, без да имат представа за това.

НОВИТЕ РЕВОЛЮЦИИ

Александър Смолар

КАДИФИЯНАТА КОНТРАРЕВОЛЮЦИЯ: опит и поуки от Полша

Революциите от 1989 год. в Европа - подобно на други значими исторически събития - са предмет на различни, често пъти противоречиви интерпретации. Някои говорят за консервативни или либерални революции. Други виждат в тях „догонващи революции“, които искат да подражават на развития, демократично-либерален Запад или пък „реставрационни революции“, които са ориентирани повече към миналото. Редица наблюдатели разглеждат тези събития като победа на контрареволюцията, други ги характеризират като търсене на трети път между социализма и капитализма. В началната фаза на революциите в политическия живот се появяват смели (и в известна степен наивни) представи за ново обществено устройство. Вацлав Хавел, например, протестираше против съвременната технологична цивилизация и би желал да види в общността на опозиционните сили предвестник на едно ново общество. Лех Валенса шокира французите, когато, при посещението си във Франция през декември 1988 год., противопостави на западния материализъм изключително богати духовен и религиозен живот в своята родина. Вече може да се каже, че подобни представи за новото обществено устройство принадлежат на миналото.

Не са редки изказваните съмнения относно правомерността на понятието „революция“, когато то се прилага към събитията от 1989 год. При тях липсва концепция за бъдещето, която би могла да въздушеви хората, да открие пред тях нови хоризонти, да утвърждава нови ценности и революционни идеи в политиката, икономиката и социалния живот. Подобни съждения изказва и Тимъти Гартуи Еш: „Идеите, които биха издигнати в годините на промени, са по същество стари, добре познати и широко експериментирани (Това са „новите“ идеи, които, за съжаление, принадлежат на миналото).“

За трудностите, с които е съпроводена оценката за характера на революционните преобразованиа в Източна и Централна Европа, свидетелстват и определениа, поставени пред понятието революция. Те противоречат на традиционното разбиране за революциите, заве-